

CHÁNH LỘ, DI TÍCH NGHỆ THUẬT ĐIÊU KHẮC ĐẶC SẮC CỦA CHĂMPA Ở TỈNH QUẢNG NGÃI

PG&TS. NGÔ VĂN DOANH*

Vào giữa năm 1987, khi đang điều tra các di tích cổ Chăm pa quanh khu vực thành Phố Bàn xưa (nay là huyện An Nhơn, tỉnh Bình Định), chúng tôi (tôi và TS. Lê Đình Phụng) được mời về thị xã Quảng Ngãi để phụ trách cuộc đào "khảo cổ chữa cháy" tại Bệnh viện Đa khoa Quảng Ngãi. Trong quá trình khai quật, chúng tôi có đi nghiên cứu khu vực xung quanh bệnh viện. Và, thật bất ngờ, nơi mà chúng tôi đang tiến hành "khai quật chữa cháy" để giải phóng mặt bằng cho bệnh viện lại nằm trong một di tích Chăm pa cổ rất nổi tiếng, đã được biết đến và công bố từ những năm đầu thế kỷ XX - di tích Chánh Lộ. Chúng tôi còn được biết, trước đây, khi xây dựng bệnh viện này, người ta đã đào và đưa đi khá nhiều đất để đổ ra khu vực sân vận động và phát hiện được khá nhiều tượng đá và dựng chúng ở nhiều nơi trong khuôn viên bệnh viện. Trước giải phóng năm 1975, những pho tượng này đã "biến mất". Khi đến đào khảo cổ, chúng tôi vẫn còn thấy rải rác trong khu vực bệnh viện những mảnh bia ký và những mảnh điêu khắc đá.

Trong diện tích đào khai quật, chúng tôi đã phát hiện ra những mảng tường gạch và một số tác phẩm điêu khắc đá. Mặc dầu những công trình kiến trúc từ lâu đã không còn (chúng ta chỉ còn có thể biết được về di tích này qua những ghi chép và bản vẽ của H.Parmentier), nhưng những tác phẩm điêu khắc đá được tìm thấy ở đây thì còn nhiều và phần lớn đã được đưa về trưng bày tại Bảo tàng Điêu khắc Chăm (Đà

Nẵng). Hơn thế nữa, những tác phẩm điêu khắc này lại mang một phong cách rất riêng. Chính vì vậy mà nhà nghiên cứu nổi tiếng người Pháp là J. Boisselier đã lấy tên di tích Chánh Lộ để đặt tên cho cả một phong cách nghệ thuật điêu khắc Chăm pa thế kỷ XI: phong cách Chánh Lộ. Không chỉ là những tác phẩm điển hình của một phong cách, các tác phẩm điêu khắc Chánh Lộ còn là những tác phẩm tiêu biểu của một thời kỳ chuyển tiếp của nghệ thuật điêu khắc Chăm pa: thời kỳ chuyển tiếp từ phong cách lớn Trà Kiệu (trung tâm ở Quảng Nam) thế kỷ X, ở phía bắc Chăm pa, sang phong cách lớn Tháp Mẫm (trung tâm thuộc Bình Định) ở miền trung Chăm pa thế kỷ XII-XV. Trong phong cách Chánh Lộ, đã xuất hiện một số nét đặc trưng trong nghệ thuật tạc tượng người: động tác cân xứng của các thân mình thường cong lại (trong phong cách Trà Kiệu, thân mình không chỉ cong mà còn như xoắn lại); các bộ mặt không còn cái vẻ nhục dục và mỉm cười của Trà Kiệu; y phục mất đi những nếp buông xuống; thân mình còn mềm mại, nhưng đã mất đi thể động-tĩnh tam khúc của cơ thể vốn cò khi thể hiện các nhân vật nữ trong phong cách trước; những nét nhân chủng Chăm dường như được nhấn mạnh với cặp môi dày, mũi bành rộng, lông mày đậm và giô hơn; các nhân vật nữ thường mặc một chiếc váy sampot, nhiều khi có hoa và được đặc trưng bởi một thân cong; những bộ đồ trang sức không còn đóng vai trò quan trọng như ở phong cách Trà Kiệu, nhưng vẫn còn phổ biến các chuỗi nạm ngọc và đôi khi có một hoặc nhiều dây thắt buông lỏng, không hoa văn

* VIỆN NGHIÊN CỨU ĐÔNG NAM Á

trang trí; đồ đội (kirita- mukuta) là một loại mũ tế có hình chóp nón, được hình thành bởi nhiều vương miện chồng lên nhau và nhỏ dần với những chét hoa trang trí là hình tam giác; nếu không mang đồ đội, tóc của các nhân vật hoặc được búi thành hình quả cầu đặt ngang, hoặc được búi và xiết lại thành một hình xoáy tròn ốc... Những nét đặc trưng này được thể hiện rõ trên cả những tác phẩm điêu khắc thuộc phong cách Chánh Lộ, như ở những nơi khác (Mỹ Sơn E4, Chiên Đàn, Thu Bồn, Bằng An, Pô Nagar...).

Một trong những tác phẩm điêu khắc đẹp của Chánh Lộ là chiếc trán cửa hình lá nhĩ bằng sa thạch (cao 0,98m, hiện ở Bảo tàng Đà Nẵng). Lá nhĩ thể hiện một phụ nữ múa với hai tay chống tựa lên hông giữa hai hình hai con ngỗng. Người phụ nữ múa được thể hiện với những khối hình cong mềm mại của cơ thể

cùng cặp vú nở nang như đang thoát ra từ khối đá phía sau. Phần trên cơ thể của người múa để trần, còn phần dưới thì mặc một chiếc váy ngắn bó sát đùi bằng vải hoa, có một vạt dài to uốn cong ở phía trước. Đồ đội gồm một chiếc mũ kirita- mukuta hình chóp giống chiếc mũ cùng kiểu của phong cách Trà Kiệu và một chiếc băng trán hẹp giữ bộ đồ đội trên đầu. Đồ trang sức đeo tai gồm những chiếc vòng như của phong cách trước. Tuy hơi thô cứng, nhưng ở hình người phụ nữ múa trên lá nhĩ Chánh Lộ này còn phảng phất những nét duyên dáng và mềm mại của phong cách Trà Kiệu.

Tác phẩm điêu khắc tiêu biểu nữa của Chánh Lộ là chiếc đà cửa (lintel) lớn bằng đá sa thạch (dài 2,72m, cao 0,56m, hiện ở Bảo tàng Đà Nẵng). Trên chiếc đà cửa này là cả một nhóm nhiều nhân vật được thể hiện thành một khung cảnh, mà các nhà nghiên cứu gọi là cảnh "triều đình". Tại Mỹ Sơn E4 (cùng thuộc phong cách Chánh Lộ), cũng phát hiện một đà cửa (dài 2m, cao 0,47m, hiện ở Bảo tàng Đà Nẵng) thể hiện cảnh "triều đình" gần giống trên đà cửa Chánh Lộ. Thế nhưng, tác phẩm của Chánh Lộ thể hiện cảnh triều đình một cách đầy đủ hơn và chi tiết hơn, với đức vua mang đồ trang sức trên người và cầm kiếm ngồi ở chính giữa trên một cái bục có hình vòm cuốn nhọn phía sau. Hai bên đức vua là những người hầu cầm ô, những người dâng đồ vật, những nhạc công và vũ nữ. Tất cả các nhân vật trên đều được thể hiện thật sống động và chi tiết. Tính mềm mại và sống động của các nhân vật cũng như tính chất diễn tả về một khung cảnh của đà cửa Chánh Lộ chính là những sắc thái còn lưu lại của phong cách Trà Kiệu trước đây. Đức vua ngồi trong thế "anh hùng" (virasana- xếp chân nọ lên trên chân kia), cầm thanh kiếm đặt lên đùi trái; đội một kiểu mũ triều thiên, đeo vòng cổ, vòng tay và thắt lưng; vương hiệu có thể nhìn thấy phía sau cái bục của chiếc ngai vàng. Bên cạnh vua, các người hầu cầm ô và đồ vật dâng lên. Ba người bên trái vua đều cùng búi tóc sang bên và mặc chiếc váy có vạt buông chéo; một người cầm chiếc bình hay một chiếc hòm đựng nhỏ, trong khi đó thì

Hiện vật Bảo tàng Quảng Ngãi - Ảnh: ĐT

người thứ hai cầm chiếc ô vương triều, còn người thứ ba lại chắp hai tay làm động tác vái chào (anjali). Những hình nhạc công và vũ nữ ở phía bên phải đức vua được thể hiện trong những động tác thật sống động không khác gì các nhân vật của phong cách Trà Kiệu trước đó. Có thể thấy, sự sống động và duyên dáng Trà Kiệu ở tư thế đứng song song của hai người thổi sáo, trong động tác mạnh mẽ và khối hình cơ thể tươi trẻ của người vũ nữ... Những, vũ nữ bên trái đức vua cũng là những minh họa tuyệt vời cho sự tài hoa của các nhà điêu khắc Chăm-pa trong việc thể hiện sự chuyển động và tư thế của cơ thể người múa theo chuẩn tam khúc cổ điển của nghệ thuật Ấn Độ: những cánh tay uốn cong về bên trái để tạo sự cân bằng với những động tác tay đẩy về bên phải; thân mình, đầu, đầu gối, mông... cũng chuyển động một cách cân bằng và mạnh mẽ. Người vũ nữ đầu tiên múa đứng trên hai đầu mũi chân, trong khi đó thì người kia lại như đang gập hai chân lại cho tới sát đất... Không còn nghi ngờ gì, chiếc đàn của Chánh Lộ quả là một trong những tác phẩm điêu khắc hiếm hoi và đẹp của nghệ thuật Chăm-pa, không thể hiện cảnh thần tiên mà thể hiện một cảnh sinh hoạt của người trần thế.

Một trong những tác phẩm điêu khắc tiêu biểu nữa của Chánh Lộ là chiếc trán cửa bằng đá sa thạch thể hiện một nữ thần bốn tay đang múa. Chiếc trán cửa này thật lớn (cao 1,64m) và còn khá nguyên vẹn. Do vậy, có thể thấy rõ mọi chi tiết của những hình được thể hiện trên đó. Nữ thần cầm trong tay phải phụ một chiếc tượng (vajra), trong tay trái phụ một chiếc bình rộng miệng và trong tay phải chính phía trước một cây lau (hay bông sen?); còn bàn tay trái chính thì kết ấn biểu hiện trí tuệ với ngón tay giữa gập xuống lòng bàn tay đang mở, trong khi tất cả các ngón tay kia để đứng thẳng. Nữ thần đứng giữa hai người cầu nguyện ngồi hai bên, dưới chân nữ thần. Hai người cầu nguyện này được thể hiện nhìn nghiêng, nhưng mặt lại nhìn thẳng ra ngoài. Tư thế của nữ thần được thể hiện gần giống như tư thế của nữ thần đứng múa giữa hai con ngỗng Hamsa trên chiếc lá nhỏ của Chánh Lộ, nhưng nhiều chi tiết lại cho biết một phong cách mới, phong cách Chánh lộ, đã bắt đầu, dù còn hơi ngập ngừng. Viên tóc trên trán ở đằng sau tám đội đầu được

nhấn mạnh. Những chi tiết trang sức “nạm ngọc” khác như các vòng tay, vòng cổ, vòng chân... cũng được thể hiện nổi bật. Nữ thần chỉ mặc ở bên dưới thân một chiếc váy ngắn nhiều lớp, với lớp trên cùng được trang điểm bằng những hình cánh sen vờ chỉ với một thân trơn và uốn cong phía trước buông dài tới bàn chân...

Bên cạnh những tác phẩm còn nguyên vẹn, tại Chánh Lộ đã phát hiện ra nhiều mảnh hay bộ phận của những tác phẩm điêu khắc khác, như một linga thuộc kiểu dáng của Trà Kiệu, nhiều đầu tượng và nhiều hình tượng động vật. Chính những hình động vật này cho thấy có cả một phong cách Chánh Lộ trong nghệ thuật tạc tượng động vật. Để thấy nhất những yếu tố của phong cách Chánh Lộ trong tượng động vật chính là hình các thú quai Macara. Những con Macara của Chánh Lộ có những nét đặc trưng rất dễ nhận thấy: đó là kiểu trang trí hình ngọn lửa kéo dài chiếc vôi; đó là sự thay đổi hình thù của đôi tai để biến thành hình tai voi; đó là sự xuất hiện của đôi răng nanh cùng sự phát triển mạnh của hàm răng dưới. Một trong những tác phẩm điêu khắc đẹp nhất thể hiện Macara của Chánh Lộ là hình Macara khắc ra hai nửa thân mình (hai bức tượng) đàn ông và đàn bà rất đẹp hiện đang ở Bảo tàng Guimet bên nước Pháp.

Dù còn lại không thật nhiều về số lượng (không kể những hiện vật mới tìm thấy từ sau năm 1975 đến nay, hay còn nằm đâu đó mà chúng ta chưa biết), nhưng những tác phẩm điêu khắc Chánh Lộ đã mang một phong cách riêng và tiêu biểu cho một thời kỳ của nghệ thuật Chăm-pa. Ngày nay, với những phát hiện mới ở tỉnh Quảng Ngãi và ở các nơi khác, mà tiêu biểu là những phát hiện ở khu tháp Chiên Đàn (tỉnh Quảng Nam) và ở một vài nơi trong tỉnh Bình Định... chúng ta càng nhận thấy tầm vóc lớn lao của phong cách nghệ thuật điêu khắc Chánh Lộ trong lịch sử nghệ thuật cổ Chăm-pa. Rõ ràng là, Chánh Lộ với cả một quần thể đền tháp lớn (tiếc thay là đã không còn) chắc chắn đã là một trung tâm tôn giáo quan trọng của vương quốc Chăm-pa trong thế kỷ XI. Và, không phải ngẫu nhiên mà cũng tại Quảng Ngãi, còn có một di tích kiến trúc dân sự lớn của nước Chăm-pa- thành Châu Sa.

N.V.D